

ILK YOSHDAGI BOLALARNI INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA SENSOR TARBIYALASH

Qo'qon universiteti "Ta'lim" fakulteti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Shamsiddinova Orastaxon Nizomiddin qizi

E-mail: orastashamsiddinova@gmail.com

Tel: +998908506706

Annotatsiya

Ushbu maqolada ilk yoshdagi ya'ni maktabgacha yoshdagi bolalarni inklyuziv sharoitida sensor tarbiyalah haqida tavsiyalar misollar keltirib o'tilgan. Inklyuziv ta'lim haqida ma'lumotlar, uning asosiy g'oyasi, maqsadi yoritib berilgan. Inklyuziv ta'limga muhtoj bolalarni sensor tarbiyalash uchun turli didaktik o'yinlar yordamida turli sensorli etalonlar yordamida bolani rivojlantirish haqida tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *Ilk yosh, maktabgacha yoshdagi bolalar, inklyuziv ta'lim, sensor tarbiya, sensorli etalonlar, inklyuziv ta'lim maqsadi va g'oyasi, didaktik o'yinlar, tavsiyalar.*

СЕНСОРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.

Аннотация.

В данной статье приведены примеры рекомендаций по сенсорному воспитанию дошкольников в инклюзивных условиях. Объясняется информация об инклюзивном образовании, его основная идея и цель. Даны рекомендации по развитию ребенка с использованием различных сенсорных ориентиров с

помощью различных дидактических игр для сенсорного воспитания детей, нуждающихся в инклюзивном образовании.

Ключевые слова: *Раннее детство, дошкольники, инклюзивное образование, сенсорное образование, сенсорные ориентиры, цель и идея инклюзивного образования, дидактические игры, рекомендации.*

SENSORY EDUCATION OF PRIMARY AGE CHILDREN IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract

In this article, examples of recommendations about sensory education of preschool children in inclusive conditions are given. Information about inclusive education, its main idea and purpose are explained. Recommendations are given on the development of children with the help of various sensory benchmarks with the help of various didactic games for sensory education of children in need of inclusive

Key words: *Early childhood, preschool children, inclusive education, sensory education, sensory benchmarks, purpose and idea of inclusive education, didactic games, recommendations.*

Kirish.

Sharqning mashxur allomalari Ibn Sino, Imom Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniyning tarbiyaning maqsadlari har bir bola shaxsining rivojlanishiga ta'limning ta'siri to'g'risidagi qarashlari inklyuziv ta'lim rivojlanishining metodologik bazasi hisoblanadi.

Juda uzoq vaqt davomida maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga nisbatan maxsus segregatsion ta'lim muassasalarida ta'lim tarbiya berish samarali deb hisoblanib kelindi. 1970-1980 yillarga kelib jahon miqyosida insonparvarlik va kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik g'oyasining ilgari surilishi maxsus ehtiyojli bolalarga e'tiborning yanada yaxshilanishiga olib keldi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda biz hissiy rivojlanishga alohida e'tibor beramiz. Bolaning hissiy rivojlanishi - bu uning idrokining rivojlanishi va ob'ektlarning tashqi xususiyatlari: ularning shakli, rangi, o'lchami, kosmosdagi holati, shuningdek hid, ta'm, teginish hissi va boshqalar haqida g'oyalarni shakllantirish.

Inklyuziv ta'limning asosiy g'oyasi - barcha bolalar uchun maqbul muhitni yaratish orqali alohida ta'limga muhtoj bolalarni maktabgacha ta'lim hayotiga to'liq jalb qilish - me'yoriy ishlab chiqish va alohida ta'lim ehtiyojlari. Bu alohida ta'limga muhtoj bolalarni xonada maxsus yordam va qo'llab-quvvatlash bilan ta'minlashni yoki kerak bo'lganda xonadan tashqarida o'rganishni o'z ichiga oladi.

Inklyuzivlik nazariyasi va amaliyoti nuqtai nazaridan, inklyuziv o'qitish muammosi alohida ta'limga muhtoj bolalar uchun o'quv dasturini joriy etish, ta'lim maqsadlarini diqqat bilan va tizimli ravishda belgilash orqali hal qilinishi kerak. O'tgan asrning saksoninchi yillarining boshlarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'lim ehtiyojlari va xulq-atvorining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda inklyuziv ta'lim modelining joriy etilishi tarbiyachilarni o'quv dasturlarini differentsiallashtirishga murojaat qilishga undadi. Olimlar va tarbiyachi pedagoglar o'quv rejasi, shu jumladan standartlashtirilgan, normativ ishlab chiqilgan va maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan barcha talabalarning ta'lim ehtiyojlarini qondirishi kerak degan xulosaga kelishadi.

Inklyuziv ta'limda barcha bolalarlari akademik muvaffaqiyatga erishish uchun strategiyalar, texnikalar, qo'llab-quvvatlash, hurmat va mehmondo'st muhitga ega. Inklyuziv ta'lim bolalarning noyob akademik, aqliy va jismoniy ehtiyojlariga moslashtirilgan, tabaqalashtirilgan ta'limni birlashtirishni talab qiladi.

Autizm spektrining buzilishi bo'lgan bolalar uchun akademik muhitda to'liq ishtirok etish uchun hissiy ehtiyojlar ham yechilishi kerak. Turli jamoa a'zolari inklyuziv ta'limda, jumladan o'qituvchilar, tarbiyachilar, paraprofessionallar va terapevtlar, kasbiy terapevtlar bilan hamkorlik qiladilar.

Maktabgacha kasb-hunar terapevtlari hissiy ehtiyojlarni baholash va bolalarning rivojlanishi, ta'limdagi ishtiroki va hissiy tizimlaridagi amaliyot doirasi tufayli sensorga yo'naltirilgan ta'limni rivojlantirish uchun zarur strategiyalarni taqdim etish uchun noyob tarzda tayyorlangan. Sensorga yo'naltirilgan ta'limning batafsil inklyuziv ta'lim maslahatlari va strategiyalari bilan ko'rib chiqiladi. Autizm spektrining buzilishi bo'lgan bolalar odatda lyuminestsent chaqmoq ya'ni (giporeaktivlik) bilan qiyin vaqt o'tkazish yoki kundalik shovqinlar bilan tarbiyachining ko'rsatmasiga borishga qiynalish kabi muayyan hissiy faoliyatga yuqori qiziqish yoki undan qochish bilan namoyon bo'ladilar. Sensorli ta'lim berish autizm spektrining buzilishi bo'lgan har bir bola uchun o'zgarib turadi, bu esa yosh miqyosida tashabbuslarni amalga oshirishni qiyinlashtiradi va har bir bolaning o'ziga xos ehtiyojlariga javob beradigan faoliyat davomida moslashish va o'zgartirishni talab qiladi. Fanlararo guruh a'zolari sakkizta: ko'rish, tovush eshitish, hid, ta'm, teginish, muvozanat hissi, ichki tana signallarini bilish va tananing kosmosdagi holatini bilish kabi nevrologik xotirjamlik holatiga erishish uchun hamkorlik qilishlari kerak. Nevrologik xotirjamlik holatiga erishish uchun strategiyalarga muhtoj bo'lgan autizm spektrining buzilishi bo'lgan bolalarga misollar qatoriga xonaga kirishni rad etish yoki qalam va ko'ylak yoqalari kabi yeyish mumkin bo'lmagan narsalarni chaynash kiradi; yelim tayoq yoki qalam kabi narsalarning haddan tashqari hidi; qo'llari ifloslanganda hissiy tartibsizlik bilan namoyon bo'ladi va yoki xonada sezilarli e'tiborsizlik yoki chalg'itishni ko'rsatish. Shunisi e'tiborga kerakki, agar bolaning hissiy tizimi tartibga solinmasa yoki hushyor-xotirjam holatda bo'lmasa, bolaning miyasi tushunish, eshitish va matematika bilan bog'liq ko'nikmalar uchun zarur bo'lgan talablarni qondirish uchun zarur bo'lgan yuqori darajadagi funktsiyalarga kira olmaydi.

Vazifalarni ketma-ketlashtirish, doskadan nusxa ko'chirish kabi akademik mahorat to'plamlari bilan bog'liq qiyinchiliklar miyaning hissiy ma'lumotlarni samarali qayta ishlashda qiyinchiliklarga duch kelishidan dalolat beradi. Tinch-ogohlik holatiga erishish yoki hissiy tizimni tartibga solish, muvaffaqiyatli tushunishga kirish uchun birinchi qadamdir. Tinch-hushyor holat o'rganish imkoniyatini yaratish va oxir-

oqibatda akademik muvaffaqiyatga erishish uchun zarurdir. Xonada hissiy yo'naltirilgan strategiyalarni eng yaxshi tarzda ta'minlash uchun ma'muriyat tomonidan qo'llab-quvvatlash, hamkorlikda rejalashtirish, hamkorlikka sodiqlik va madaniyati, o'quv dasturi va ishlash natijalarini tushunish kerak. Inklyuziv ta'limni tartibga solish bilan ta'minlash uchun mo'ljallangan sensorli strategiyalarga misollar quyida keltirilgan.

Vizual strategiyalar. Tabiiy yorug'lik lyuminestsent yoritishga afzallik beriladi. Agar tabiiy yorug'lik juda qorong'i bo'lsa, yumshoqroq yorug'lik bilan to'ldiring. Faoliyatning taxminiyligini oshirish uchun vizual jadvaldan (yoshga mos) foydalaning. Vizual e'tiborni kuchaytirish uchun yuqori kontrastli chegaralarni, masalan, ajratilgan qog'ozni birlashtiring. Qalinroq chiziqalarda (masalan, marker) yoki qizil kabi belgilangan ish varog'iga qarama-qarshi rangda yozadigan turli xil asboblarini rag'batlantiring.

Og'zaki strategiyalar. Agar bola kiyim yoki qalamni tishlayotgan bo'lsa, saqich va yoki tishlash klapanli suv shishasi foydali bo'lishi mumkinligini aniqlash uchun maktabgacha ta'lim tashkilotidagi kasb-hunar terapevti bilan hamkorlik qiling. Bolalarni yeyiladigan va yoki sovuq gazaklar (masalan, xom sabzavot yoki yangi meva) olib kelishga taklif qiling va buni diqqatni jalb qilish vositasi sifatida kiriting.

Eshitish strategiyalari. Fon shovqinlariga e'tibor bering va binaural zarbalar yoki ritmik baraban kabi variantlarni birlashtiring. Orqa fondagi shovqinlar yoki doimiy ritmli musiqa tinchlantiradi va tartibga solishga yordam beradi. Eshitish vositalarini oldindan tasdiqlangan tovush(lar) bilan sinxronlashtirib, topshiriqlar davomida bolalar foydalanishi mumkin.

Ekologik strategiyalar. Ta'lim berishdan oldin, xonada bolalar qadam tashlashi, turishi, devorga suyanishi surishi mumkin bo'lgan joyni belgilang. Har doim harakat qilish imkoniyati bolaga eng yaxshi ishini bajarishga yordam berishini aniq kuting. Tartibga solish vositasi bolaning tengdoshlarini chalg'itsa, endi samarali bo'lmaydi.

Xonada daraxt taxtasi, qum qutisi, xurmo kattaligidagi to‘p, yoga to‘pi va yoki tebrnadigan stul kabi tartibga soluvchi vositalar bilan ajratilgan maydonga ega bo‘ling. Bolalarga o‘z-o‘zini tartibga solish uchun ushbu bo‘sh joydan erkin foydalanishiga ruxsat bering.

Xorijiy manbalarga ko‘ra, hech bir davlatda ta‘lim jarayonida bir xonada tarbiyalanadigan barcha bolalarning imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga oladigan, tarbiyachi o‘zgartirishlarsiz foydalanishi mumkin bo‘lgan benuqson o‘quv dasturi mavjud emas. Shuning uchun pedagoglar rasman tasdiqlangan o‘quv dasturi asosida butun barcha bolalar uchun ochiq bo‘lgan vazifalarni ishlab chiqadilar.

Rasmiy o‘quv dasturidan shu tarzda foydalanadigan tarbiyachilar universal ta‘lim dizaynidan foydalanadilar. Inklyuziyada universal ta‘lim dizayni g‘oyasi juda samarali, chunki faoliyatni tashkil etishga bunday yondashuv har bir bolaning ta‘lim ehtiyojlarini qondirishga imkon beradi. Biroq, amaliyot shuni ko‘rsatadiki, universal dizayndan foydalanish vazifalar qanchalik batafsil va tartibga solinishi va ularni alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalash uchun qanchalik talqin qilinishi mumkinligiga bog‘liq.

Dunyoning barcha mamlakatlarida alohida ta‘limga muhtoj bolalar sonining ko‘payishi tendensiyasi kuzatilmoqda. So‘nggi yillarda maktabgacha ta‘lim tashkilotlarining ta‘lim maydoniga SENga ega bo‘lgan bolalar tobora ko‘payib bormoqda.

Maqolaning maqsadi an‘anaviy va inklyuziv ta‘lim jarayonlarining ASD bilan og‘rigan bolalarning hayot sifatiga ta‘sirini taqqoslashdir. Buning uchun tadqiqot metodologiyasini tashkil etuvchi bir qator usullar qo‘llanildi.

Kichik maktabgacha yosh - bu bolalarning intensiv jismoniy va aqliy rivojlanishi davri. Aynan shu davrda bolalar normal rivojlanishda davom etishlari uchun asosiy hissiy me‘yorlarni o‘zlashtirishlari kerak. O‘tmish va hozirgi ko‘plab olimlar bolalar uchun hissiy standartlarni shakllantirish muammosini o‘rganishgan va

o‘rganmoqdalar. Ushbu mavzu bo‘yicha ishimiz davomida biz yosh bolalarning hissiy rivojlanishi bo‘yicha didaktik o‘yinlardan foydalangan holda faoliyat rejasini tuzdik.

Ta‘m sezgilarini rivojlantirish uchun quyidagi didaktik o‘yinlar asos qilib olingan:

“O‘ylab ko‘ring, nima yedingiz?”,

“Issiq – sovuq” va boshqalar.

Shakl tushunchasini mustahkamlash uchun didaktik o‘yinlar va mashqlar:

“Bir xil shakldagi ob'ektni toping”,

“Bir xil naqshni toping”,

“Tavsif bo‘yicha toping” va boshqalar.

Ranglarni tuzatish uchun didaktik o‘yinlar va mashqlar:

“Qaysi rang yo‘qoldi?”,

Mozaika o‘yinlar va boshqalar.

Miqdor tushunchasini mustahkamlash uchun didaktik o‘yinlar va mashqlar:

“Ob’ektlarni balandligi bo‘yicha solishtiring”,

“Gullarni tugmachalarga moslashtiring” va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders. (5th). Doi: 10.1176/appi.books.9780890425596.
2. American Occupational Therapy Association. (2020). Occupational therapy practice framework: Domain and process (4th ed.). American Journal of Occupational Therapy, 74(Supplement 2), 7412410010p1–7412410010p87.

3. Ashburner, J., Ziviani, J., & Rodger, S. (2008). Sensory processing and classroom emotional, behavioral, and educational outcomes in children with autism spectrum disorder. *American Journal of Occupational Therapy*, 62, 564–573.
4. Autism Speaks. (2023a). Autism Diagnosis Criteria: DSM-5. <https://www.autismspeaks.org/autism-diagnosis-criteria-dsm-5>.
5. Autism Speaks. (2023b). Sensory Issues. <https://www.autismspeaks.org/sensory-issues>
6. 2.Zamira Rasuljonovna Eraliyeva.(2024). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALAR INTELEKTINI VA KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. *Involta Innovatsion Scientific Journal*, 3(12), 7-14 from <https://involta.uz/index.php/iv/article/view/837>
7. Eraliyeva Zamira Rasuljonovna. (2024). IN MTT'S PREPARATORY GROUPS FOR SCHOOL, CHILDREN ARE TAUGHT TO THINK LOGICALLY AND TO FIND SOLUTIONS IN CONTROVERSIAL SITUATIONS AND ARTISTIC SPEECH. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY*, 2(6), 34–38. Retrieved from <https://uzresearchers.com/index.php/ijrs/article/view/3412>
8. Cahill, S., & Bazyk, S. (2020). School-Based occupational therapy. In J. C. O'Brien & H. Kuhaneck (Eds.), *Case-Smith's occupational therapy for children and adolescents* (8th ed., pp. 627–658). Elsevier.
9. Carrick, F. [et.al.](#) (2018) The Treatment of Autism Spectrum Disorder With Auditory Neurofeedback: A Randomized Placebo Controlled Trial Using the Mente Autism Device. *Front. neurol.* doi.10.3389/fneur.2018.00537